

І.І. Еткіна

СЕЛЯНСТВО ГЛУХІВЩИНИ В УКРАЇНСЬКІЙ РЕВОЛЮЦІЇ 1917–1921 РР.

Стаття присвячена сприйняттю селянством Глухівського повіту Чернігівської губернії подій Української революції 1917–1921 рр. Простежуються внутрішні мотиви ставлення селян до політичних режимів і сил, що брали участь в боротьбі за владу в даний період.

Ключові слова: селянство, Глухівський повіт, аграрна політика, Центральна Рада, Гетьманат П. Скоропадського.

Політичні, подекуди навіть нетривкі, пріоритети селянства, що згідно з усталеною традицією ототожнювалося з усім українським народом, практично вирішували долю Української революції. Вивчення аграрної політики режимів, що немов у калейдоскопі змінювалися упродовж революційних подій, та теоретичних розробок партій необхідно доповнити дослідженням погляду «знизу», з точки зору абсолютної більшості «пересічних людей» краю. Лише такий розгляд революційної доби позбудеться рис догматизму і схематизації та набуде вигляду багатогранного дослідження.

Автор має за мету простежити сприйняття селянством аграрної політики Центральної Ради та гетьманату П. Скоропадського, трансформацію політичних уявлень та переконань селянства Глухівщини за революційної доби, визначити внутрішні мотиви ставлення селянства до окремих політичних сил.

Важливе значення для дослідження зазначеної проблеми, розуміння сучасних концептуальних підходів до вивчення Української революції 1917–1921 рр. має колективна праця провідних спеціалістів з даної тематики під егідою Інституту історії України НАН України [1]. Дану проблему досліджує В.С. Лозовий [2]. Ментальні, психологічні, політичні, правові та філософські уявлення селянина після революційної неспівської доби досліджені у колективній монографії Інституту історії України НАН України із серії «3 історії повсякденного життя в Україні» [3]. Регіональний аспект проблеми не знайшов висвітлення в історіографії.

Більш як півроку від свого створення у березні 1917 р. Центральна Рада присвятила переговорам з Тимчасовим урядом про організацію автономної влади в Україні, тим самим відкладаючи розв'язання болючих соціально-економічних проблем. А ситуація в селах Чернігівської губернії змінювалася небезпечно швидко. З початку осені 1917 р. тенденція деструктивної правової поведінки селян, прагнення до анархії, самочинного вирішення земельного питання взяли гору над ідеєю правового розв'язання болючих соціальних проблем.

Глухівський повіт у 1917 р. був одним з 15-ти

повітів Чернігівської губернії, складався з 9 волостей. Населення повіту за переписом 1917 р. становило 137 944 особи, що мешкали у 2734 дворах [4].

Упродовж весни – літа 1917 р. практичне вирішення поточних проблем у аграрній справі взяли на себе сільські земельні, виконавчі або продовольчі комітети. Розмежувати їх функції на той час ніхто б не взявся, але обрані вони були дійсно демократично і відображали соціальний склад села. На Глухівщині вже по початку травня нараховувався 61 сільський виконавчий комітет. Ці установи брали на себе розв'язання в тому числі і продовольчих справ. При деяких з них відразу утворювалися так звані погоджувальні земельні камери для вирішення непорозумінь між поміщиками і селянами [5, с. 52–53]. А ось волосні земельні комітети на Глухівщині існували лише на папері, у вересні 1917 р. повітовий земельний комітет їх безрезультатно розшукував для надання грошового утримання [6, с. 3].

Пробним каменем в легітимації нового порядку стало продовольче питання. Після введення Тимчасовим урядом закону про хлібну монополію та «твердих» цін на хліб, реалізація яких практично дорівнювала реквізиції, селянство намагалося вийти з-під державної юрисдикції. За подібних обставин селяни бачили ворога в кожному міському жителі, тому Глухівська повітова продовольча комісія спромоглася відібрати хліб виключно у поміщиків, селяни не поспішали його вивозити на ринок, вимагаючи забезпечення промисловими товарами [7, с. 3]. Антиміське і антидержавне спрямування селян – це відповідь на антиселянську спрямованість політики імперії, мимоволі успадковану новими органами влади: Тимчасовим Урядом, вкупі з яким перебувала і Центральна Рада.

В першій половині 1917 р. на селянство губернії намагалися впливати політичні сили широкого спектру: від крайніх правих (монархістів) до крайніх лівих (більшовиків). Найбільшої популярності набули есери, чия аграрну програму селяни зрозуміли як зрівняльний розподіл в індивідуальне користування поміщицьких, державних та церковних земель. У південних та центральних повітах губернії українські есери та їхні селянські спілки, що поєднували соціальні вимоги з національними, витіснили російських есерів. Такий процес відбувався і на Глухівщині. У квітні українські есери організували повітовий з'їзд у Глухові, що підтримав створення селянських спілок. 3 рудня 1917 р. у м. Воронежі «крестьянский союз» (місцева організація російських есерів) був реорганізований на селянську спілку [8, арк. 333]. Незважаючи на те, що селянство століттями жило в умовах бездержавності, за відсутності освіти рідною мовою, основна маса сільського населення губернії зберегла свою національну ідентичність і очікувала від національного уряду вирішення наболілого для

них аграрного питання.

З осені став зростати вплив партії більшовиків, яка спромоглася привабити до себе найбільш частину селянської маси. Як правило, більшовиками-агітаторами були солдати або матроси з Кронштадту. У травні матрос Балтійського флоту М. Чмир агітував селянство Хутора Михайлівського не підкорятися Тимчасовому уряду. Його гасла з земельного питання були прості та зрозумілі: самовільно розправитися з поміщиками та розподілити їх землі поміж селянами. Однак агітатора відразу було затримано [9, с. 3]. А в жовтні невідомий кронштадтський матрос вже відкрито закликав жителів с. Студенок «різати міністрів та буржуазію» [10, с. 4].

Тим часом в Глухівському повіті в цей час найбільш радикальні сільські та волосні новообрані комітети відчували себе господарями ситуації, швидко розв'язуючи такі питання, як «примусова оренда» поміщицьких земель, суперечки між поміщиками та селянами щодо заготівлі лісу та багато інших. Не відставав у радикалізмі і повітовий земельний комітет, який дозволив віддавати за оренду не половину, а третину врожаю, що зачіпало інтереси не лише поміщиків, а й дрібних власників, в тому числі солдаток, що мали від 1 до 20 дес. землі і змушені були їх здавати через мобілізацію чоловіків на фронт [11, с. 3]. А повітовий продовольчий комітет самовільно реквізував для своїх потреб садибу в м. Глухові, що належала В.П. Кочубею. Про поновлення своїх прав Кочубей прохав губернського комісара Д. Дорошенка [12, с. 3].

Починаючи з серпня – вересня 1917 р. селянство вдалося до відкритих захоплень. Так, громадяни с. Студенок Глухівського повіту захопили та скопили 73 дес. луку, 22 дес. конюшини маєтку Водяникова, під загрозою вбивств розігнали його робітників, всього завдали збитків на 14 тис. руб. В с. Сварків селяни виселили родину і відібрали землі священника А.М. Бондаревського, який знаходився в діючій армії [7, с. 3]. Розпочалось захоплення селянством церковних земель. Жителі с. Будище захопили сіно з 13 десятин луків Петропавлівського монастиря [13, с. 4].

У вересні 1917 р. по Чернігівщині прокотилася хвиля захоплень гуралень та винокурних заводів. Не став виключенням і Глухівський повіт, де 15 вересня селяни напали на Хижневську винокурню [5, с. 65]. Справа швидко дійшла і до майна заможних селян: тривали підпали їх господарств. Жителі с. Студенок примусили звільнити з в'язниці у м. Глухові двох селян, що були заарештовані за пограбування врожаю у Немировича-Данченка, який мав всього 13 дес. Землі [14, с. 4].

На тлі такої ситуації у повіті відбулася зміна керівництва. Конфлікт виник між повітовим комісаром А.П. Трофіменком та радою солдатських, робітничих і селянських депутатів. Незважаючи

на протест міської думи, земської та продовольчої управ, гарнізонної ради, повітовий виконавчий комітет і рада солдатських, робітничих і селянських депутатів висловили недовіру повітовому комісару і обрали на цю посаду М.Л. Бойка (учителя і голову повітового земельного комітету), а його замісником – А.І. Коломійця (члена земської управи, інструктора Центральної Ради) [10, с. 4]. Можна не сумніватися, що новопризначене керівництво повіту стало значно радикальнішим, оскільки ініціатором зміни влади виступила місцева рада та представники повітових комітетів, що вже проявили себе у попередніх епізодах.

Але наприкінці 1917 р. вже ніхто не зважав ні на розпорядження повітового керівництва, ні на туманні законодавчі акти з земельного питання Центральної Ради. Селянство було неспроможне збагнути політичні і соціальні програми різних партій і владних структур. Воно жило гаслами, розрахованими на негайний ефект. Так, більшовицькі гасла «Вся земля – народу», «Грабуї награвоване» були зрозумілими і прийнятними для сільського населення губернії. Така позиція спричинила «більшовизацію» селянських мас, що зuboжили під час війни і революції. Як приклад, селянство Глухівщини захопило Таранівську економію та лісопильний завод Самойловича, самочинно продавало продукти, що там зберігалися, проводило суцільну вирубку лісу, грабувало вже заготовлені лісні матеріали [14, с. 4]. Однак огульно звинувачувати в анархічних, деструктивних діях все селянство не варто, адже упродовж всієї революції селяни забезпечували продовольством як себе, так і, вимушено, все населення губернії. Маргіналізації піддалися, найперше, солдати, що поверталися з фронтів Першої світової війни та частково місцевий люмпенізований прошарок села, що ніколи не складав більшості. Однак проблема в тому, що саме на цей кримінальний елемент спиралася більшовицька влада під час кожного з своїх трьох приходів до Чернігівщини.

На початку січня 1918 р. Глухівський повіт був захоплений більшовицькими військами. У квітні 1918 р. до краю наблизилися німецькі війська разом з військами Центральної Ради. При цьому київська газета «Нова Рада» застерігала про створення у Глухівському та Кролевецькому повітах Чернігівщини особливих більшовицьких партизанських загонів, що мали вести боротьбу й агітацію в краї вже після того, як його візьмуть українські та німецькі війська [15, с. 3]. Великий дводенний бій між більшовицькими та німецько-українськими військами стався наприкінці квітня 1918 р. біля Хутора Михайлівського. Більшовицькі війська були розбиті. Серед полонених виявили місцевих селян, що були примусово мобілізовані більшовиками і обіцяли не боротися проти

української влади [16, с. 3].

На Чернігівщині у 1918 р. збіглись в часі і просторі дві протилежні контрверсійні моделі влади. 144 волості Чернігівської губернії (з 187 дореволюційних) перебували у складі Української Держави гетьмана П. Скоропадського. Туди пощастило потрапити і мешканцям Глухівщини. А 43 волості (об'єднані у 5 повітів) перебували у складі Чернігівської губернії з центром у м. Почепі, де перебував Чернігівський виконавчий комітет ради робітничих, селянських та солдатських депутатів Радянської Росії. Таким чином у свідомості селянства Глухівщини була альтернатива, вибір між двома наявними системами взаємин влади і суспільства, тим більше, що демаркаційна лінія між Радянською Росією та Українською Державою гетьмана П. Скоропадського пролягала через Глухів.

Найгірша інформація від усіх сількорів надходила з більшовицької частини губернії. З-за кордону все населення просилося до Української держави, бо там утворились комітети бідноти з різних покидьків і під гаслом «соціалізації» грабували сільське населення. Ті, хто був багатший, вже кидали свої землі, хати і худобу, і тікали на південь. «Більшовізію» і розгул анархії постійно відчували на собі селяни Глухівщини, оскільки напади більшовицьких банд з території, підконтрольній Радянській Росії, не припинялися. З серпня 1918 р. в м. Глухові було оголошене військове становище, в найближчих селах щодня відбувалися вбивства та пограбування [17, с. 4]. У листопаді 1918 р. більшовицькими бандами було розорене с. Есмань: у селян відібрано гроші, речі, хліб, худобу. Із с. Уланове було вивезено 100 підвод награваного [18, с. 4].

На основній території Чернігівської губернії, що входила до складу Гетьманату П. Скоропадського, відновлення приватної власності на землю здійснювалося репресивними методами. Створювались гетьманські тимчасові земельні комісії, яким доручалося повернути колишнім землевласникам їх експропрійовані господарства. І поміщики в Чернігівській губернії у 1918 р. відверто мстилися селянам за пережитий переляк 1917 р.: повернення майна перетворилося на спекуляцію. Не став винятком і сам гетьман Павло Скоропадський. Жителі с. Дунайця Глухівського повіту звернулись до нього з проханням зменшити контрибуцію. Було з'ясовано, що Дунаєцька економія гетьмана майже не постраждала: всі будівлі залишилися неушкодженими, живий, мертвий інвентар і худоба повернуті, але розібрані всі зернові та кормові запаси, зіпсовані і розібрані інструменти, підлога, екіпажі тощо. Фактично збитків було завдано на 40 тис. руб. З цієї суми жителі с. Дунайця повинні були сплатити 22 200 руб., а громада Дунаєцької Слобідки – 11 100 руб. Залишок суми селянам було дозволено відпрацювати [19, арк. 1–4]. Отже,

і поміщики, і гетьман, і його уряд, надавши право поміщикам вказувати розмір збитків, виявилися вкрай далекими від класової співпраці заради Української Держави, і керувалися власними майновими та становими інтересами.

Відчуваючи невдоволення селянства і безлад у питаннях відшкодування збитків землевласників, гетьманський уряд створив земельно-ліквідаційні комісії. У Глухові така комісія одним з перших розглянула позов поміщика Н.П. Марковича до калюжанського сільського товариства за розграбований масток, якому було завдано шкоди, за підрахунками власника, на суму 101 063 руб. 98 коп. Комісія визначила стягти із сільського товариства 38 111 руб. 48 коп. за круговою порукою, а також натурою: 313 пуд 12 фунт. жита, 842 пуд. 34 фунт. вівса, 77 пуд. 10 фунт. пшениці, 200 пуд. проса. Крім того з калюжанців стягли 2 210 руб. 49 коп. судового збору та 32 руб. гербового збору. Сварківському сільському товариству пощастило значно менше: суму позову цього ж поміщика з урахуванням натуральних платежів майже не зменшили [20, с. 3]. Отже, земельно-ліквідаційна комісія не збиралася з'ясувати, хто саме грабував маєтки (прийшли червоноармійці, збільшовичені банди чи місцеве населення), всю відповідальність поклавши на селян, при чому методом кругової поруки, не доводячи провини кожного з них. А селяни використовували найменшу можливість конструктивного діалогу з владою, намагаючись пом'якшити для себе наслідки революційної стихії 1917 р., бо мали можливість порівняти цей режим з більшовицьким.

За таких умов не дивно, що агітація проти гетьманської влади та окупантів активно велася в багатьох селах Чернігівщини, зокрема в Глухівському повіті. Так, селянин Мирошніченко з с. Яновка Есманської волості агітував односельців за більшовицьку владу [21, арк. 10–12]. Антигетьманське повстання на Чернігівщині, організоване більшовиками, не стало масовим, в основній своїй масі селяни його не підтримали. Але жителі с. Хохловки Глухівського повіту вступили до більшовицького загону і спалили залізничний міст. Виступ було придушено німецько-українськими карателями, які спалили село: понад 100 дворич повністю загинули у вогні [22, с. 6].

Восени гетьманська влада та окупаційні війська вже не могли протидіяти пограбуванням і вбивствам на ґрунті поземельних відносин. В листопаді був вбитий у своєму маєтку глухівський поміщик С.І. Бирвар, у графа Алсуф'єва забрано коней, пограбовані заможні селяни [23, с. 3]. Для наведення порядку гетьманський уряд спішно організував добровольчі загони із заможної частини селянства. Губернський староста Висоцький на початку жовтня повідомляв про їх успішні дії, зокрема у Глухівському повіті. Але змінити ситуацію такі

заходи вже не могли.

Отже, у 1918 р. селянство Чернігівської губернії опинилося як між молотом та ковадлом між двома режимами: авторитарною моделлю влади гетьмана Скоропадського, яка в очах селянства відверто дискредитувала ідею української державності несправедливістю завищених контрибуцій та відверто здирницькою продовольчою політикою, та неприхованим терором більшовиків на півночі губернії. Якщо основна частина губернії керувалась несправедливими з точки зору селянина законами, що повертали село в дореволюційний час, то революційна доцільність на півночі виявилась для селянина страшнішою, змушувала масово покидати насиджені місця. Обираючи між двома лихами, селянство переважно схилилося до української сторони, але в тій ситуації абсолютно закономірно мала перемогти влада, що готова була здійснювати послідовний та беззастережний терор.

Ставлення селянства Глухівщини до більшовицької влади та інших політичних сил у 1919–1921 рр. потребує подальшого дослідження.

Посилання

1. Нариси історії Української революції 1917–1921 років / Ред. кол.: В.А. Смолій (голова), Г.В. Боряк, В.Ф. Верстюк, С.В. Кульчицький, В.М. Литвин, Р.Я. Пиріг, О.П. Реєнт, О.С. Рубльов, В.Ф. Солдатенко, Ю.І. Терещенко. НАН України. Інститут історії України. – К.: НВП «Видавництво «Наукова думка» НАН України», 2011. – Кн. 1. – 390 с.
2. Лозовий В.С. Проблеми політичної культури українського селянства в добу Центральної Ради (1917–1918 рр.) / В.С. Лозовий // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. Вип. XII. / О.П. Реєнт. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2006. – С. 166–174.
3. Нариси повсякденного життя радянської України в добу непу (1921–1928 рр.): Колективна монографія / Відп. ред. С.В. Кульчицький. НАН України. Інститут історії України. – [Кн. 1], ч. 1. – К.: Інститут історії України НАН України, 2010. – 445 с.
4. Списокъ селеній и городовъ Черниговской губерніи по уѣздам и волостямъ. – Чернигов, Тип. Сов. Нар. Хоз-ва, 1919. – 67 с.
5. Щербаков В.К. Черниговщина накануне революции и в дооктябрьский период 1917 г. / В.К. Щербаков // Летописи революции. – 1927. – № 2. – С.31–68.
6. Известия Черниговского губернского исполнительного комитета. – 1917. – 22 сентября.
7. Известия Черниговского губернского исполнительного комитета. – 1917. – 3 августа.
8. Державний архів Чернігівської області (далі – ДАЧО), ф. Р-4180, оп. 1., спр. 1, 354 арк.
9. Известия Черниговских губернских исполнительного и продовольственного комитетов. – 1917. – 3 июня.
10. Черниговский край. – 1917. – 17 октября.
11. Известия Черниговского губернского исполнительного комитета. – 1917. – 5 сентября.
12. Известия Черниговского губернского исполнительного комитета. – 1917. – 25 июля.
13. Известия Черниговского губернского исполнительного комитета. – 1917. – 26 августа.
14. Черниговский край. – 1917. – 23 декабря.
15. Нова Рада. – 1918. – 9 квітня.
16. Народное дело. – 1918. – 26 апреля.

17. Черниговская земская газета. – 1918. – 10 августа.
18. Черниговская мысль. – 1918. – 28 ноября.
19. ДАЧО, ф. 127, оп. 90а, спр. 80, 4 арк.
20. Черниговская мысль – 1918. – 17 ноября.
21. Центральний державний історичний архів України, м. Київ, ф. 317, оп. 2, спр. 55, 19 арк.
22. Черниговская земская газета. – 1918. – 19 сентября.
23. Черниговская мысль. – 1918. – 8 декабря.

Эткина И.И. Крестьянство Глуховщины в Украинской революции 1917–1921 гг.

Статья посвящена восприятию крестьянством Глуховского уезда Черниговской губернии событий Украинской революции 1917–1921 гг. Прослеживаются внутренние мотивы отношения крестьян к политическим режимам и силам, которые принимали участие в борьбе за власть в данный период.

Ключевые слова: крестьянство, Глуховский уезд, аграрная политика, Центральная Рада, Гетьманат П. Скоропадского.

Etkina I.I. Peasantry of Hlukhiv County in Ukrainian revolution in 1917–1921

The article is devoted to perception of the peasantry events of Ukrainian revolution in Hlukhiv county of Chernihiv provins in 1917–1921. Internal reasons of peasants' relations are traced to the political modes and forces which took part in a straggle for power in this period.

Key words: peasantry, Hlukhiv county, the agricultural policy, the Central Council, Hetmanate of P. Skoropadsky.

03.03.2016 р.

УДК 94(477.51/52):[33.025.26+332.3-058.244]

В.М. Гаєрилов

СЕЛЯНСЬКЕ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ В КОЛЕКТИВІЗОВАНИХ СЕЛАХ ПІВНІЧНОГО ЛІВОБЕРЕЖЖЯ УКРАЇНИ

Стаття присвячена вивченню стосунків радянської влади та колективізованого селянства у питаннях землекористування. Розглянуто аспекти усупільнення земельного масиву, індивідуального користування землею, контрзаходи влади щодо спроб його розширення.

Ключові слова: земля, земельна ділянка, землекористування, присадибне господарство.

Стосунки радянської влади з колективізованим селянством у питаннях землекористування посідають одне з чільних місць в аграрній історії України радянського періоду. Сучасне реформування аграрного сектору в нашій державі неможливе без врахування та аналізу історичного спадку у цій царині, тому обрана тема наукової розвідки видається перспективною та актуальною.

Її метою є аналіз радянського законодавства, яке регламентувало забезпечення селянських колгоспних дворів присадибними ділянками, дослідження спроб колгоспників розширити ці